

HİTİT İDARİ SİSTEMİ İÇERİSİNDE TAPINAKLARIN KONUSU

Serkan DEMİREL

Öğretim Görevlisi Doktor, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Maçka Meslek Yüksekokulu, s.demirel@gmail.com

ÖZET: Tapınaklar Hitit devletinde idarî sistemin bir parçasıdır. Bu kurumlar her daim kral ve dolayısıyla idari sistem ile birlikte hareket etmiştir. Teşkilatlanmış bir görüntü veren bu kurumlar devletin farklı alanlardaki desteği ile yine devletin işlerini gören bir yapıdadır. Tapınaklara ilişkin görevlendirmeler, denetimler ve zaman zaman gerçekleştirilen külte yönelik bağışların altında yatan gerçek bu kurumlardaki devletin bekasına ve istikrarına yönelik hizmet eden faaliyetlerin aksamaması isteğidir. Teokratik bir yapılanma içerisinde oldukça kabul edilebilir bu durum her iki taraf adına da fayda sağlayan bir ilişkiyi ifade etmektedir. Tapınakların idari sisteme olan yakınlıkları onların mimarisine de yansımış ve tapınak-saray yapıları ortaya çıkmıştır. Bu yapıları da devlet ideolojisinin, dini hissiyatın gücünden faydalanmasına ilişkin bir çabanın ürünü olarak algılamak yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Tapınak, İdare Sistemi, M.Ö. II. Binyıl

IMPORTANCE OF TEMPLES IN HITTITE ADMINISTRATIVE SYSTEM

ABSTRACT: Temples serve as a part of the Hittite administrative system. These institutions acted always together with the king and therefore the administrative apparatus. This institution organized very well, always receives support from the government and stands at the service of it. The underlying truth of assignments, controls and donations that related to the temples occasionally intended for the cult is the desire that prevent the discription of service activities related to survival and stability of the state. This structure which is quite acceptable in a theocratic state is useful both parties in this relationship. Because of the proximity of temples with the administrative system reflected the architecture and thus the temple-palace structures have emerged. This structures are the product of an effort that the ideology of the state structures to benefit from the power of the religious sentiment.

Keywords: Hittite, Temple, Administrative System, 2nd Millennium BC

1.Giriş

İster bugün ister geçmişte olsun insanlık mirasına katkıda bulunabilmiş toplumların sosyal ve idari örgütlenmesine neden olan pek çok temel unsur vardır. Yaşanan coğrafya, iklim, kültür, genetik ve hatta etnik yapılanma dahi bu unsurlar arasında sayılabilir. Ancak söz konusu örgütlenmeye en fazla şekil veren hususlardan birisi de dindir. Bilhassa geçmiş toplumlarda din, devlet yönetimi ile birlikte hareket eden ve onun işleyişine doğrudan müdahale eden ve onu destekleyen bir olgu halindedir.

Eskiçağ toplumları içerisinde kabul görmüş en önemli inanç sistemi paganizmdir. Paganizm doğa varlıklarının tanrılaştırılması ve böylelikle (geçmiş toplumlardaki) insanların zihinlerinde soru işaretlerinin kalmamasını sağlayan bir kaçışı da içeren inanç sistemidir. Ancak bu dinin çıkış noktasında insanın hayatını sürdürebilmesine ilişkin maddi beklentiler yatmaktadır. Paganizm içerisinde kabul görmüş olan tanrıların en önde gelenlerinin bölge halklarının iktisadi beklentilerine en fazla yanıt veren doğal varlıkların tanrılaştırılmış halleri olduğu görülebilir. Bu durumda eskiçağ dinlerinin temellerinde iktisadi bir olgunun var olduğu bir ölçüde de olsa kabul edilmeli ve dinin fiziksel olarak uygulamaya döküldüğü tapınaklarda da maddiyat ve bu maddiyatın gücün getirmiş olduğu siyasi bir yönün olduğuna dikkat edilmelidir. Burada kast edilen konu sadece Sümer ve Mısır'ın tüm toplumsal yaşamı etkileyen erken dönem tapınakları değil, içerisinde bulunduğu devletin birer kurumu olarak çalışan ve tüm varlığıyla devleti ile bütünleşmiş olan Hitit tapınaklarıdır.

2.Hitit Devletinin Tapınaklarına Yüklelediği Roller

Hititler M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından itibaren Önasya’da kendisinden söz ettirmeyi başarabilmiş önemli halklardan birisidir. Halen haklarında pek çok soru işaretinin var olduğu bu halkın devlet teşkilatlanmasıyla ilgili olarak bilgi veren çok sayıda belge vardır. Bu nedenle çalışmanın konusuna ilişkin birtakım tespitlerde bulunmak daha kolay olacaktır.

Hitit Devleti tüm tarihi boyunca teokratik bir devlet teşkilatlanması içerisinde olmuştur. Devlet, tüm yapılanmasını bu çatı altında organize ettirmeyi başarmıştır. Hatta Hitit kralları kendilerini tanrıların vekili ilan ederek¹ dini kimliğini ön plana çıkarıyor ve böylelikle devlet üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Başta saray olmak üzere başkentler ve taşrada yer alan Hitit kurumları teokratik düzen içerisinde şekillendiriliyordu. Hitit tapınaklarını da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Bu kurumlar sadece dini bir vazife yürütmüyor aynı zamanda idari ve bu idari yapıya bağlı olarak birtakım iktisadi faaliyetleri de yürütüyordu.²

Hitit tapınaklarının faaliyet alanlarına bakarak onların Hitit kültürü içerisinde şekillenmiş birer kurum olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü kültür dini etkiler ve din de kültürün önemli bir parçasıdır (Barro ve M. McCleary, 2003, p. 1). Dini inançlar, uygulamalar ve dinin getirdiği kurumsallık iktisadi ve siyasi yapılanma içerisinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Weber, 2005, p. 105). Hititler gibi dinin günlük yaşantıyı fazlasıyla etkileyebildiği bir toplumda da tapınaklara farklı roller biçilmesi oldukça normal karşılanmalıdır.

Hitit tapınakları önemli ölçülerde mülke sahiptiler. Çünkü Hitit sarayının ardından teokrasinin nimetlerinden en fazla yararlanan ikinci kurum hiç şüphesi tapınaklar olmuştur (Goetze, 1957, p. 118). Her ne kadar ekonominin ağırlık noktası köylerdeki üretim ve şehirlerde yaşanan iş bölümü ile birlikte meydana gelen ürün çeşitliliği (Imparati, 1999, p. 349, 350) olsa da, tapınakların kendi kendilerini idare edebilen ve belki de devlet hazinesine katkıda bulunabilen bir gücü söz konusudur. Ancak burada, belirtildiği üzere müstakil bir kurum değil tamamen devlet güdümünde ve devlet tarafından finanse edilen ve yönetilen bir yapılanma söz konusudur. Hitit kralları adak ve bağış listeleri³ ile devlet var oldukça bu kurumların varlığını korumaya çalışmış ve idari yapıya olan bağlılıklarını artırmaya yönelik gayret göstermişlerdir.

Hitit Devleti’nin idari yapısının tapınakları her zaman için kendisinin bir uzantısı olarak görmesinin makul nedenleri vardır. Dönemin Anadolu coğrafyası içerisinde irdelendiğinde bu nedenler gayet kabul edilebilir görünmektedir. İlk husus iktisadidir. Çünkü devlet tarafından desteklenen tapınaklar vasıtasıyla Hitit Devleti’nin sınırları içerisinde istikrar sağlanabiliyordu. Bu istikrar sayesinde ise düzenli olarak toplanan vergiler ile önemli bir gelir elde edilebiliyor (Gurney, 1952, p. 132) ve bu gelirler yine tapınaklarda biriktiriliyordu. Tapınaklara devlet tarafından özel bir önem verilmesinin belki de en önemli nedeni bu husustur. Bir diğer gerekçe ise Anadolu’nun içerisinde bulunduğu etnik yapının çeşitliliğidir. Kabul etmek gerekir ki, ilk defa olarak denenen merkezi bir devlet yapısını Anadolu’da oturtmak kolay olmamıştır. Hitit tarihi sadece Kuzey Suriye veya Anadolu’nun geneline yönelik değil Hititlerin çekirdek alanı olarak kabul edilebilecek bölgelerde dahi denetimi elinde tutmak

¹ IBoT I 30 Öy. 2 vdd.:“Kral, tanrılar tarafından sevilsin. Gökyüzü, toprağı ve askerleriyle ülke Fırtına Tanrısı’na aittir. Böylelikle o, kralı, Labarna’yı kendine vekil tayin etti. O, krala tüm Hatti topraklarını verdi. Böylelikle Labarna, ülkesinin tamamını eliyle yönetsin.” Metnin çevirisine ilişkin olarak bkz. Albrecht Goetze, “İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler, (1947). JCS 1, No. 1, p. 87-92.

² Artık Hitit tapınaklarına sadece dini bir kurum özülüyle bakmak hatalı olacaktır. Çünkü bu tapınaklar sadece dini nitelikte olmayıp tanrılara hizmet için örgütlenmiş tapınak personeli ve rahipleri barındıran sosyal ve ekonomik faaliyetlerin geliştirildiği merkezdirler (Darga, 1973: s. 5).

³ CTH 585: Hitit idarecilerinin tapınaklara yapmış oldukları ihşanlar çok çeşitli olabiliyordu. Küçük ve büyükbaş hayvanlar, değerli madenlerden yapılmış eşyalar, verimli araziler ve hatta insanlar bu kapsamda tutulabilir. Söz konusu adak metinlerine ilişkin en iyi bilineni İmparatorluk devri Hitit kraliçesi Pudu-Hepa’ya ait olup H. Otten ve V. Soucek tarafından yayınlanmıştır; (1965). “Das Gelübde der Königin Puduhepa an die Göttin Lelwani”. StBoT1, Wiesbaden: Otto Harrassowitz. Tapınaklara yapılan bağışın önemli bir kısmını da araziler oluşturmaktaydı. Arazi bağış belgeleri için bkz. Riemschneider, Kaspar K. (1958). “Die hethitischen Landschenkungsurkunden” MDOG VI: p. 321-381,

için sarf edilen çabalarla doludur. Buna neden olarak Anadolu'da bir etnik birliğin olmaması gösterilebilir. Sonuçta her toplum kendi iradesini yaşamanın yollarını arayabiliyordu. İşte tam bu aşamada dinin bir çeşit kaynaştırıcı rol oynayabileceğini fark eden Hitit idarecileri onu kullanmaktan geri durmamışlardır.⁴ Ülkenin geneline inşa ettirmiş oldukları tapınaklar ile ortak bir kült yaratmaya gayret göstermişlerdir. III. Hattuşili'nin eşi Pudu-Hepa tarafından gerçekleştirilen Hitit ile Hurri panteonlarının kaynaştırılma çabası ile İmparatorluk Devri'nde Boğazköy/Hattuşa'nın Yukarı Kenti'nde 29 adet tapınak inşa edilerek⁵ tüm devlet genelinden toplanan belli başlı kült heykellerinin bir araya getirilmesini bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Ancak nihayetinde devleti idare edenler ile tapınaklar arasında olumlu bir bağ olduğunu söylemek mümkündür. Tapınaklar, devletin memurları ile işbirliği içerisinde çalışıyor ve bunun karşılığında da devletten geniş ihsanlar alabiliyordu. Karşılıklı faydaya dayanan bir ilişki söz konusuydu. Merkezi idareden gelen yardımların olmadığı bir ortamda bağımsız hareket edebilecek yani otonom bir Hitit tapınağı söz konusu değildir.⁶

Hitit idaresi tapınakların önemini kavramış olacaktır ki, tapınaklardaki işgücünün tedariki, denetimi ve çalışma düzenleri bizzat Hitit devletinin en üst mercii tarafından yönlendiriliyordu. Krallar, tapınak görevlilerinin rutinlerini düzenleyici oldukça katı sayılabilecek direktif metinlerini yazdırıyor⁷ ve ayrıca düzenli olarak da adak metinleri hazırlatıyorlardı. Tapınakların sahip olduğu malların denetimine de büyük önem gösteriyor ve ayrıntılı olarak tapınak mallarına ilişkin kült envanteri listeleri hazırlatıyordu.⁸ Tüm bu yapılanlar tapınakların da tıpkı bir devlet kurumu gibi yönlendirildiğinin ve denetlendiğinin göstergesidir. Bu denli detaylı direktif metinlerinin hazırlanmış olması ise devlet idarecisinin tapınakları ne denli önemseydiğinin delilidir.

Tapınaklara ilişkin görevliler bizzat Hitit kralları tarafından atanıyordu. Bu atamalarda elbette ki dolaylı olarak tanrıya iyi görünerek lütfundan yararlanma hissi vardır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus ise tapınaklardaki mevcut düzenin aynen devam etmesi isteğidir. Bu nedenle herhangi bir aksamanın yaşanmaması adına tapınaklara belli dönemlerde özellikle NAM.RA⁹ adı verilen ve önemli bir işgücü potansiyeli olan kişilerin toptan iskana zorlanmaları yapılmaktaydı (Klengel, 1975, p. 194). Ülke geneline yayılmış irili ufaklı pek çok tapınakta çalışan kişi sayısı binleri bulabiliyordu. Boğazköy/Hattuşa veya Kuşaklı/Şarişsa, Maşat Höyük/Tapigga gibi kentlerde yer alan büyük tapınaklarda kaç kişinin görev yaptığına ilişkin net bir bilgi yoktur. Ancak Karahna gibi nispeten küçük bir kentte yer alan tapınağın kült envanterinden¹⁰ alınan bilgiye göre tapınakta yedi yüz yetmiş beş kişi görev yapmaktaydı. Bu bilgiden yola çıkarak Karahna'ya emsal diğer ve büyük tapınaklarda çok daha

⁴ Hitit krallarının başrahip unvanına sahiptiler. Konuya ilişkin pek çok neden ve etkenden bahsedilebilir. Ancak söz konusu gerekçelerden birisi de kralın dini yaşantı konusunda otoriteyi temsil ederek bu durumun nimetlerinden faydalanmak isteğidir. Hitit kralları başrahip görevleri ile halkı adına doğrudan tanrılara dua ediyor ve onların kararlarına aracılık edebiliyordu. (Ünal, 2003: s. 74-105).

⁵ Boğazköy/Hattuşa'da son tapınak P. Neve tarafından 1988'de gün ışığına çıkarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Peter Neve, (1989). "Boğazköy-Hattuşaş 1988 Kazı Mevsimi Sonuçları", **XI. KSTA**, 13-23 Mayıs, Cilt I: s. 229-246, Ancak Boğazköy'de henüz kazısı yapılmamış alanlarında var olması nedeniyle söz konusu sayının gelecekte artma ihtimali de söz konusudur.

⁶ Hitit yasa maddelerinin 50. maddesinde "Nerik, Arinna ve Zippalanda'daki rahip ve her tapınağının olduğu şehirler bağımsızdır" denilmektedir. (Friedrich, 1959, p. 33). Buradaki bağımsızlığın kraliyetin otoritesinden ayrı siyasi bir bağımsızlık olmadığı ortadadır. Bu nedenle belirtilen husus, tapınakların ve belki de birtakım mülklerinin yarı özerk çalışan bir kurum olduğu ve tapınakların ve bu tapınaklarda yaşayan ve görev yapan insanların, devletin koyduğu yükümlülüklerden harici tutuldukları anlamındadır (Klengel, 1975, p. 198).

⁷ CTH 264: Hitit tapınaklarına ilişkin talimat metinleri oldukça sağlam olarak korunabilmiştir. Tapınaklardaki faaliyetlerin mahiyetin ilişkin önemli ve geniş bilgi edinilebilen bu metinlerde tapınakların iktisadi alanlarda nasıl ve ne tür faaliyetlerde bundukları ile Hitit Devleti'nin bu kurumlara göstermiş olduğu önemi anlamak mümkündür. Söz konusu metinler E. H. Sturtevant, A. Goetze ve A. Süel tarafından yayınlanmıştır: E. H. Sturtevant, "A Hittite Text on the Duties of Priest and Temple Servants", **JAOS** 54, Number 4, Yale University Press, New Heaven, Connecticut, (1934). A. Goetze, "Hittite Instructions", **ANET**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, (1950). A. Süel, (1985) **Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni**, Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.

⁸ Tapınakların sahip olduğu kült envanterlerine ilişkin olarak bkz. Charles W. Carter, (1962), **Hittites Cult Inventories**, Thesis (Ph. D.), University of Chicago.

⁹ Köle olarak algılanmaması gereken bu kişiler çoğunlukla savaş esirlerinden oluşmaktaydı. NAM.RA'ların mahiyetine ilişkin olarak bkz. Sedat Alp, (1949), "Sosyal sınıf NAM.RA'lar ve Ideogram'ın Hititçe Karşılığı", **Bellefen**, XIII/50: s. 245-270.

¹⁰ CTH 517: İlgili kült envanteri Muhibbe Darga tarafından yayınlanmıştır. Ayrıntılı künye kaynakçada verilmiştir. Bunun için bkz. Darga, (1973).

fazla sayıda kişinin çalıştırıldığı anlaşılabilir. Bu takdirde devlet idaresinin işgücü arzını düzenli olarak beslemesi bir zorunluluk olmuştur.

Tapınaklar devlet gelirlerinin toplandıkları alanlardı. Özellikle toplanan vergiler (çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünler ve kısmen de olsa madeni eşyalar) tapınaklarda bulunan depolarda bir araya getiriliyordu. Bu nedenle tapınak depolarını bir çeşit devlet hazinesi olarak görmek mümkündür (Güterbock, 1975, p. 129). Boğazköy/Hattuša'da yer alan büyük tapınağın kült yapısını çevreleyen depolar bu duruma örnek teşkil eder. Ancak söz konusu durum her tapınak için geçerli değildir. Genellikle vergi toplanan alanlara göre belli kentlerde kurulmuş olan büyük tapınaklarda benzeri bir yapılanma söz konusudur.¹¹ Boğazköy dışında Kuşaklı/Şarišša'da yer alan ve C yapısı olarak adlandırılan tapınak da sahip olduğu depolama alanları ile benzer bir görüntü sergilemektedir (Müller-Karpe, 1999, s. 310-311). Henüz, tespit edilmiş ve kazısı yapılmış Hitit kentlerinin sayısının az olması fazla örnek vermeyi imkânsız kılmaktadır. Ancak ileride söz konusu tapınaklara emsal olan daha fazla yapı gün ışığına çıkarılacaktır.



Ele geçen direktif metinlerinden anlaşıldığına göre, tapınaklardaki görevlilerin çalışmalarına yönelik düzenlemeler yine Hitit idari otoriteleri tarafından belirleniyordu. Bu talimatnamelerde tapınağa giren ve çıkan malların kontrolü sağlanmaya çalışılıyor ve herhangi bir kusur için dahi görevlilere ciddi yaptırımlar öngörülebiliyordu. Bu durumu tapınak faaliyetlerinin devlet için taşıdığı önemin kral tarafından farkına varıldığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Talimat metinlerinde ayrıca görevlilerin tapınaklarda depolanan mallar konusunda azami dikkat göstermeleri isteniyordu. Bu mallar, tanrıların malları olarak kabul

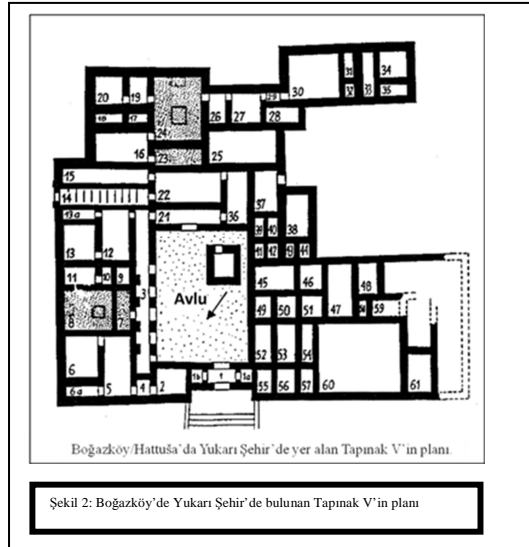
¹¹ Hitit mimarisinde depo yapılarına pek çok yerde rastlanmaktadır ve bunların çoğunluğu dini bir kimlik de taşımaz. Ancak genel görünüş çerçevesinde tapınakların da irili ufaklı depo yapılarına sahip oldukları ortadadır. Hitit tapınaklarının neden depolama alanı olarak kullanılmış olduğuna ilişkin net bilgiler söz konusu değildir. Ancak bu depoların sadece tapınak ihtiyaçları çerçevesinde kullanılmadıkları da ortadadır. Söz konusu durum Anadolu öncesi Hitit kültürünün etkisi sonucu olmuş olabileceği gibi Hitit öncesi Anadolu kültürü de olabilir. Ancak Hititlerin etkisinde oldukça yoğun bir şekilde kalmış oldukları Mezopotamya'da da benzer eğilimlerin görülüyor olması dikkat çekicidir. Mezopotamya ve özellikle erken Sümer'den itibaren tapınakların da mal birikimi adına kullanıldıklarına şahit olunmaktaydı. Bu bölgedeki hâkim düşünceye göre toprak tanrıları ve bu topraktan elde edilen ürünlerde yine tanrıların evinde biriktirilmeliydi. Daha geniş bilgi için bkz. Alâeddin Şenel, (2004). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

ediliyor (Süel, 1990, s. 515) ve görevliler üzerinde manevi bir baskı oluşturulmaya çalışılıyordu. Ancak işin aslında depolanan ürünlerin yangın ve benzeri bir felaketten zarar görmesi durumunda doğrudan devletin istikrarının tehlikeye düşebileceğinden endişe ediliyordu. Esasen tapınak depoları devletin tek depo alanları değildi. Boğazköy/Hattuša'daki Büyükkaya gibi alanlar da bu amaç için kullanılıyordu. Ancak kapasiteleri göz önünde tutulduğunda tapınakların da benzer bir misyona sahip oldukları söylenebilir.¹²

Hitit tapınaklarının birer idare merkezi olarak kullanılmaları sadece onların devlet gelirlerinin depolanmasından ibaret değildir. Devletin uç sınırlarına kadar yayılmış bulunan tapınaklar devletin birer karakolu gibi görev yapmaktaydılar. Merkezi otorite tarafından atanan ve en fazla birkaç kişinin görev yapmış olduğu küçük tapınaklar büyük tapınaklardan farklı olarak devlet ideolojisinin temsilcisi benzeri bir görev yapmaktaydılar çünkü krallar buralara taşra sarayları yanında kendilerinin koruyucu tanrıları olarak seçtikleri panteonun başta gelen tanrılarına görkemli tapınaklarını da dikiyorlardı. Özellikle Orta Anadolu dışında Hitit yayılım alanı içerisine dâhil edilebilecek bölgelerde Hitit tapınaklarının siyasi bir misyoner gibi çalışmış oldukları söylenebilir. Ele geçirilen alanların merkezi otoriteye olan bağımlılığını sağlamak ile görevli tutulmuşlardı. Aksi halde bu kurumların devletten almış oldukları bu denli büyük yardımları açıklamak mümkün olmayacaktır. Sınır görevlilerine ilişkin direktif metinlerinden¹³ konuya ilişkin bilgi almak mümkündür. Metinlerde bu görevlilerin tapınaklar ve yerel halkla işbirliği içerisinde çalışması istenmektedir.

Hitit coğrafyasına yayılmış tapınaklar değinildiği üzere doğrudan başkentten idare ediliyor ve güvenlikleri de yine devlet tarafından sağlanıyordu. Sınır görevlilerine ilişkin talimat metinlerinin hemen girişinden itibaren görevlilerden çöken tapınakların onarılması ve hatta yeniden inşa edilmesi, tapınaklarda bulunan malların korunması istenmektedir (Goetze, 1955, p. 210). Metinlerin devamında ise bu tapınaklardaki dini ritüellerin aksatılmadan yapılmaya devam edilmesinin istenmesi devletin konuya ilişkin göstermiş olduğu önemi ifade etmektedir.

Hitit tapınaklarının mimarisi de onların idari sistem ile olan bütünleşmesine ilişkin bilgiler verebilmektedir. Sahip oldukları depolama alanlarının dışında birtakım Hitit tapınakları kült faaliyetlerinin yanı sıra idari konularda da hizmet vermiştir. Sadece (tespit edilebilen) iki örnek olsa da tapınak-saray olarak adlandırılan yapılar kült ile devlet idaresini birleştirmesi nedeniyle eşsiz yapılarıdır.



Şekil 2: Boğazköy'de Yukarı Şehir'de bulunan Tapınak V'in planı

¹² Boğazköy/Hattuša'da Büyük Tapınak'ın 190 civarında pithos ismi verilen büyük küpleri vardır (Klengel, 1975, p. 184). Küçük, orta ve büyük boy küplerden oluşan bu pithoslar ortalama olarak 1800 litre sıvı olabilecek kapasitedeydiler. Tapınağın diğer depoları da dâhil edildiğinde kapasitenin oldukça yüksek olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

¹³ Sınır görevlilerine ilişkin talimat metinleri A. Goetze tarafından yayınlanmıştır. Ayrıntılı künye kaynakçada verilmiştir. Bunun için bkz. Goetze, (1955).

Söz konusu yapılardan ilki Boğazköy/Hattuša'nın Yukarı Şehir olarak isimlendirilen bölgesinde yer alan V nolu tapınaktır. Kentin hafırları tarafından ilk etapta saray olarak algılanan bu yapının keşfedilen iki kült odası sayesinde aynı zamanda bir tapınak olduğu da anlaşılmıştır. Yapının doğu kanadında iki kült odası ve batı kanadında ise idari amaçla yapılmış bir salon ve odalar yer almaktadır. (bkz. *sağdaki şekil*) Boyutları itibariyle dikkat çeken ve klasik bir Hitit tapınağında olduğu gibi bir avlu etrafında bir araya gelen odalardan müteşekkil bu tapınak sadece kutsal bir yapı değil aynı zamanda saray-tapınak yapısı olarak kabul edilmektedir (Neve, 1986, p. 235). Tapınak iki kült odası ile birlikte birde idari alanda hizmet veren bir bölüme sahiptir. Teokratik idari yapılanmanın en yoğun şekilde yaşanmış olduğu Hititlerde böylesi bir yapıyı normal karşılamak gerekmektedir.

Tapınak-saray olarak nitelendirilen bir diğer yapı ise Alacahöyük'te yer almaktadır. Hitit panteonunda önemli bir yeri olan Güneş Tanrısı'nın kenti Arinna ile ilişkilendirilen¹⁴ bu kentte yer alan saray-tapınak yapısı yine kült ve idari yapılarının ve aynı zamanda söz konusu ideolojinin bir araya gelmiş olduğuna ilişkin bir örnektir.¹⁵ Bu iki tapınak ve belki de daha fazlası kral ve otoritesinin tapınaklar ile aralarında kurmuş olduğu organik bağın somutlaşmış halleridir. Üstelik sadece tapınaklarda değil özellikle bayram dönemlerinde kral ülkenin önde gelen tapınaklarındaki şenliklere önderlik ederek din ve dini kurumlar üzerindeki egemenliğini pekiştirebiliyordu.

3.Sonuç

Hem toplumsal hem de idari bağlamda Hititlere benzer pek az halk vardır. Önasya'nın diğer halklarından farklı olarak bir gelişim gösteren Hititler ve onlarla birlikte Anadolu halkının din temelli bir devlet yapılanmasına sahip olmuşlardır. Bu teşkilatlanmada dini kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışmasının yaşanmaması onu farklı bir örnek haline getirmektedir. Bilakis bir işbirliğinin görüldüğü idari yapı ve tapınaklar arasındaki ilişkinin temelinde sürekli denetim ve mal/insan tedariki yatmaktadır. Bu sayede devlet tarafından finanse edilen tapınaklar adeta birer devlet kurumu gibi çalışıyor. Sadece kült faaliyetleri yürütmenin dışında birtakım vazifeler üstlenen tapınalar devletin vergi gelirlerini depoluyor ve kimi örneklerde görülebildiği üzere mal üretimi yapıyorlardı. Ayrıca güvenlik ve istikrar konusunda da devletin eyaletlere gönderdiği memurlarıyla birlikte çalışabiliyorlardı. Hititler siyasi bir birlik sağlamaya çalıştıkları Anadolu coğrafyasında dini, toplumları bir araya getirci bir unsur olarak kullanmışlardır. Bu konuda da devletin geniş coğrafyasına yayılmış vaziyetteki tapınaklar kendilerine verilen rolü oynayarak farklı bölgelerde isim değişikliklerine uğrayarak ortaya çıkan farklı tanrıları tek bir panteon içerisinde getirmeye çalışmıştır. Hitit başkenti Boğazköy/Hattuša yakınlarında yer alan ve IV. Tuthaliya devrine tarihlendirilen Yazılıkaya'nın duvarları bahsi geçen konuya ilişkin örneklerle doludur.

Nihayetinde söylenebilir ki, Hitit toplumunda devlet ile tapınaklar arasında bir ayırım yapılmamış ve baştan kral olmak üzere tüm idari sistem tapınaklarla eşgüdümlü hareket edebilmiştir. Hatta bu durum neticesinde saray ve tapınak kurumlarının birleştirilerek tek bir çatı altında toplandığı ve böylelikle dinin manevi gücünden, tapınakların içerisindeki kült heykellerinin bölgesel etkilerinden ve tapınakların fiziki teşkilatlanmasından faydalanmaya çalışıldığı tespiti yapılabilir.

¹⁴ Alacahöyük ile Arinna eşitlemesi için bkz. Sedat Erkut, (1992), "Hitit Çağının Önemli Kült kenti Arinna'nın Yeri", Fs. Sedat ALP, s. 159-165. Alacahöyük, Zippalanda ile de eşitlenmek istenmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz. M. Popko, (1994), "Zippalanda: Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien". **Theth** 21. Ancak söz konusu bu eşitliğe karşı olan görüşler de vardır. Konu ile ilgili olarak bkz. R. L. Gorny, (1997), "Zippalanda and Ankuwa: The Geography of Central Anatolia in the Second Millennium B. C." **JAOS** 117, No. 3, s. 549-557.

¹⁵ Alacahöyük'te yer alan bu yapının bir saray-tapınak olmadığını savunanlar da vardır. Konu ile ilgili olarak bkz. Hatçe Baltacıoğlu, (2008). "*Alaca Höyük Geç Tunç Çağı Yapı Kompleksinin (Tapınak/Tapınak-Saray/Saray) Tanımı*", **Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları,

Kaynakça

- BARRO, R. J., ve M. McCleary, R. (2003). "*Religion and Economic Growth*", National Bureau of Economic Research Working Paper, 9682: 1-54.
- DARGA, M. (1973). Karahna Şehir Kült Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- FRIEDRICH, J. (1959). Die Hethitsche Gesetze, Leiden, E.J. Brill.
- GOETZE, A. (1955). "*Hittite Instruction, Instruction for Hittite Temple Officials*", Ancient Near Eastern Texts: 207-210.
- GOETZE, A. (1957). Kleinasien. München: Handbuch der Altertumswissenschaft, Kulturgeschichte des Alten Orients.
- GURNEY, O. R. (1952). The Hittites. Melbourne, London, Baltimore: Penguins Book.
- GÜTERBOCK, H. G. (1975). "*The Hittite Temple According to Written Sources*", Le Temple et Le Culte: 125-132.
- IMPARATI, F. (1999). "*Die Organization der Arbeit*", Geschichte des Hethitischen Reiches von Horst Klengel: 349-358.
- KLENGEL, H. (1975). "*Zur Ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel*", Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Fascicolo XVI: 181-200.
- MÜLLER-KARPE, A. (1999). "*Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Ön Rapor*", 21. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt: 309-320.
- NEVE, P. (1986, Mayıs 26-30). "*Boğazköy-Hattusa 1985 Kazı Mevsiminin Sonuçları*", 8. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt: 233-251.
- SÜEL, A. (1990). "*Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?*", X. Türk Tarih Kongresi, Cilt II: 515-522.
- ÜNAL, A. (2003). Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 2, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- WEBER, M. (2005). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. London, New York: Routledge Taylor and Francis Group.

